

EL TRACTAT DE RAMON SAERA SOBRE LA IL·LICITUD
DEL CONTRACTE DE VENDA DE VIOLARIS AMB CARTA DE
GRÀCIA (S. XIV)

L'any 1928, el professor d'Economia de la Universitat de Columbia, Edwin R. A. Seligman, afirmava: «En el camp de la Història de l'Economia, hom troba encara immensos terrenys sense conrear i, fins i tot, gens explorats. Entre els més importants hi ha el de la literatura econòmica espanyola. Potser oblidem massa que Espanya es trobà un temps al davant d'Europa en poder polític i en riquesa i hom troba estrany que no es produeixi una activa discussió dels problemes més importants, que sorgiren en la seva vida econòmica. Aquesta literatura és quasi de manera absoluta desconeguda fora d'Espanya».¹ El professor Demetrio Iparraguirre, de la Universitat de Deusto, se'n féu ressò i el resultat fou tot un seguit d'estudis sobre les fonts, que calia tenir presents en voler omplir el buit, que denunciava el professor Seligman.² Pel que fa a l'època moderna, hom pot dir que aquest buit ha desaparegut.³ Tanmateix, els autors medievals espanyols i, per tant, els cata-

1. John LAURÉS, *The political Economy of Juan de Mariana*, Nova Iork 1928, pròleg, p. v, citat per Demetrio IPARRAGUIRRE, *Las fuentes del pensamiento económico en España, en los siglos XIII al XVI*, dins «Estudios de Deusto», 2 (1954), 79.

2. Vegeu Demetrio IPARRAGUIRRE, *Las fuentes...* (citat en la nota anterior), 79-113; IDEM, *Los antiguos economistas españoles y el desarrollo económico de España*, dins «Boletín de Estudios Económicos», 18 (1963), 99-118; IDEM, *Historiografía del pensamiento económico español*, dins «Anales de Economía», 25-26 (1975), 5-38.

3. Vegeu, per exemple, quant a edició de fonts: Tomás de MERCADO, *Suma de tratos y contratos*, edició de Restituto SIERRA BRAVO, Madrid, Editora Nacional 1975; Luis de MOLINA, *La teoría del justo precio*, edició de Francisco G. CAMACHO, Madrid, Editora Nacional 1981. Quant a estudis: Francisco BELDA, *Ética de la creación de créditos según la doctrina de Molina*, *Lesio y Lugo*, dins «Pensamiento», 19 (1963), 59-92 i 185-214; Marjorie GRICE-HUTCHINSON, *El pensamiento económico de España (1177-1740)*, Barcelona, Ed. Crítica 1982; Demetrio IPARRAGUIRRE, *Francisco de Vitoria. Una teoría social del valor económico*, Bilbao, Ed. Mensajero 1957; Abelardo del VIGO GUTIÉRREZ, *La teoría del justo precio corriente en los moralistas españoles del siglo de Oro*, dins «Burgense. Collectánea científica», 20 (1979), 57-130; Pierre VILAR, *Los primitivos españoles del pensamiento económico. «Cuantitativismo» y «Bullonismo»*, dins *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ed. Ariel 1976, 135-162; Marcelino ZALBA, *El precio legal en los autores escolásticos, principalmente en Molina*, dins «Revista Internacional de Sociología», II/2 i 3 (1943), 201-245 i III/4 (1943), 139-157; IDEM, *El precio y sus condiciones principalmente a través de Luis de Molina*, dins «Estudios de Historia Social de España», 1 (1949), 609-654.

lans, que escriviren sobre els problemes que plantejava l'activitat econòmica, si hom exclou sant Ramon de Penyafort, són encara gairebé desconeguts.⁴

Sabem que el crèdit és l'estímul i la «conditio sine qua non» del desenvolupament econòmic i de la creació de noves riqueses. Préstec i venda de rendes foren, entre d'altres, la via per a accedir al finançament. Un i altre foren motiu de preocupació dels escolàstics en tot l'Occident Medieval, la qual cosa ha fet que l'examen de l'actitud de l'Església i de la moral cristiana sobre els problemes que plantejava el desenvolupament econòmic de la Baixa Edat Mitjana, produís una part no menyspreable de la historiografia moderna sobre l'activitat econòmica medieval, centrada sobretot en el tema de la usura.⁵

La venda de rendes, però, els censals morts i els violaris a Catalunya, tingueren en la vida econòmica un paper considerable, ja que proporcionaven un mitjà de fer fructificar els capitals mobles. La venda de rendes, el segle XIV, tal com ha escrit Yvan ROUSTIT, és «un phenomène essentiel de la vie municipale à Barcelone. Car elle a rendu possible la solution des difficultés financières nées des contingences nouvelles. En outre, elle a posé des problèmes d'administration, qui n'ont été résolus que grâce à une extension énorme des pouvoirs de l'Université, et à une spécialisation des services financiers du municipe. En fin, par le nombre des gens qu'elle a atteints, elle a eu des résonances profondes sur la vie de la société barcelonaise de cette épo-

4. És significatiu que Marjorie GRICE-HUTCHINSON, *El pensamiento...* (cit. en la nota 3), 47-63, només esmenta Ramon de Penyafort de l'època medieval. Vegeu, tanmateix, Josep HERNANDO, *El «Tractat d'usura» de Francesc Eiximenis*, Barcelona, Balmesiana (Biblioteca Balmes) 1985; IDEM, *El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)*, dins *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana* (Acta/Mediaevalia. Annexos d'Història Medieval I), Barcelona, Publicacions de la Universitat 1983, 113-136.

5. Vegeu John W. BALDWIN, *The Mediaeval Theories of the Just Price. Romanists, Canonists and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, dins «Transactions of the American Philosophical Society», 49 (1959), 1-92; V. BRANTS, *L'Économie politique au Moyen Âge. Esquisse des théories économiques professées par les écrivains des XIIIe et XIVe siècles*, Lovaina 1895; Ovidio CAPITANI, editor, *Etica economica medievale*, Bologna, Il Mulino 1974; John GILCHRIST, *The Church and Economic Activity in the Middle Ages*, Londres 1969; Jean IBANES, *La doctrine de l'Église et les réalités économiques au XIIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France 1967; Gabriel LE BRAS, *Usure*, dins «Dictionnaire de Théologie Catholique», XV/2, col. 2336-2374; Jacques LE GOFF, *La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media*, Barcelona, Gedisa 1987; T. P. MCLAUGHLIN, *The Teaching of the Canonists on usury (XII, XIII, XIV Centuries)*, dins «Mediaeval Studies», 1 (1939), 81-147 i 2 (1940), 1-22; Benjamin NELSON, *The idea of usury. From Tribal Brotherhood to Universal Otherhood*, Chicago 1969; John T. NOONAN, *The Scholastic Analyse of Usury*, Cambridge (Mass) 1957; Raymond DE ROOVER, *La pensée économique des Scholastiques. Doctrines et méthodes*, Montreal-París 1971; Restituto SIERRA BRAVO, *El pensamiento social y económico de la Escolástica*, I-II, Madrid, CSIC 1975.

que».⁶ La constitució i venda de rendes, però, no fou pas un fenomen nou del segle XIV a Catalunya. Els protocols notariais i diverses disposicions de l'autoritat pública mostren que en la segona meitat del segle XIII és practicada de manera regular i creixent entre particulars.⁷ Fou, per consegüent, primer una institució de dret privat i, durant el segle XIV, esdevingué una institució també de dret públic.

La producció literària i les discussions públiques sobre la licitud del contracte de venda de rendes comença a l'Occident llatí a mitjan segle XIII i segueix durant els segles posteriors, fins a ultrapassar de molt l'època medieval,⁸ malgrat les decisions pontificies dels segles XV i XVI.⁹ Hom no dubta pas que fou la generalització d'aquest instrument de crèdit a la segona meitat del segle XIII allò que atragué l'atenció de juristes i de moralistes vers ell en un intent de diferenciar-lo del prohibit i condemnat préstec (*mutuum*) a usura. Doncs bé, el ms. 42 de la biblioteca del monestir de Sant Cugat del Vallès, que es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, conté una sèrie d'escrits de matèria econòmica, l'objecte dels quals és l'examen de les pràctiques de finançament del segle XIV: el *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis, amb dos capítols sobre els censals morts i els violaris, escrit entre el 1374 i el 1383, en català (fol. 1ra-14rb), ja publicat; una síntesi, escrita en llatí, per Bernat de Puigcercós, abans del 1348, d'una disputa sobre la licitud del contracte de venda de censals en general, entre el mateix Bernat, per una banda, favorable a ells, i d'altres contraris a llur licitud, perquè els assimilaven al préstec usurari, entre els quals hom troba Ramon Saera (f. 15ra-35rb); la *Quaestio XXIII* del *Quodlibet II* de Ricard de Middleton, escrita durant l'any escolar 1285-1286, sobre la venda de rendes per a tota la vida, favorable a tal venda (f. 35va-37rb); un curt tractat, també en llatí, de Ramon Saera sobre

6. Yvan ROUSTIT, *La consolidation de la dette publique à Barcelone au milieu du XIV siècle*, dins «Estudios de Historia Moderna», 4 (1954), 16.

7. Actualment, a la Universitat de Barcelona, hi ha en curs diverses tesis sobre la compravenda de rendes, censals i violaris entre privats.

8. Vegeu Fabiano VERAJA, *Le origini della controversia teologica sul contratto di censo nel secolo XIII*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 1960; Isidoro SOFFIETTI, *La rendita vitalizia nel pensiero dei civilisti e dei canonisti fino alla metà del XIII secolo*, dins «Rivista di Storia del Diritto Italiano», 42 (1969), 79-175; Bernard SCHNAPPER, *Les rentes chez les théologiens et les canonistes du XIIIe au XVIe siècle*, dins *Études d'Histoire du Droit Canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, II, París, Ed. Sirey 1965, 965-995; Paul OURLIAC, *La théorie canonique des rentes*, dins *Études Historiques à la mémoire de Noël Didier*, París, Ed. Montchrestien 1960, 231-343.

9. Vegeu MARTÍ V, const. *Regimini*, any 1425 (FRIEDBERG, *Extravagantes communes*, III, 5, c. 1, dins *Corpus Iuris Canonici*, II, Leipzig, Tauchnitz 1879, col. 1269-1271); NICOLAU V, cons. *Sollicitudo pastoralis*, any 1452 (*Constitutionum provincialium Tarracensium libri quinque*, lib. III, cap. unicum, Tarragona 1593, 160-164); CALIXT III, const. *Regimini*, any 1455 (FRIEDBERG, *Extravagantes communes*, III, 5, c. 2, ed. cit., col. 1271-1272).

la il·licitud del contracte de venda de violaris a carta de gràcia, el contingut del qual és l'objecte d'aquest article (f. 37rb-41ra); dos curts tractats, igualment en llatí i també del segle XIV, els autors dels quals encara no hem identificat, sobre la licitud del contracte de venda dels censals (f. 41ra-42va i 42va-48rb); i la butlla *Regimini* del papa Martí V, de l'any 1425, sobre la licitud de la venda de censals redimibles (f. 48rb-49ra).¹⁰

Per què, però, tal proliferació d'escrits sobre el contracte de venda de rendes a Catalunya el segle XIV, aplegats en el ms. 42 del monestir de Sant Cugat del Vallès? Sense cap mena de dubte, hom ha de buscar la causa en l'amplada excepcional a què arribà, durant aquest segle, l'esmentat instrument de crèdit quan d'institució entre particulars esdevingué institució pública, en ús per part dels poders públics, Estat i municipis. Però no tan sols això. A partir del 1342, tant els registres de la ciutat de Barcelona com els de la cancelleria reial ens assabenten de les dificultats financeres dels venedors de censals morts i de violaris, per a fer honor a llurs obligacions de pagar les rendes estipulades, per la qual cosa demanaren un perllongament dels terminis de pagament, cosa que els fou denegada.¹¹ Precisament en aquesta dificultat dels venedors per a complir llurs obligacions i en les conseqüències pecuniàries i penals per llur incompliment, rau l'argument bàsic de la contribució de Ramon Saera a la disputa pública sintetitzada per Bernat de Puigcercós: les aclaparadores penes pecuniàries, i també penals, imposades als morosos, li féu afirmar que no hi havia cap diferència entre el préstec a usura i el contracte de venda de rendes.¹² Proliferació, per tant, d'aquest instrument de crèdit i dificultat de pagament de les rendes foren la causa de la discussió sintetitzada per Bernat de Puigcercós.

10. Francesc MIQUEL I ROSSELL, *Catàleg dels llibres manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Sant Cugat del Vallès existents a l'Arxiu de la Corona d'Aragó*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», VIII (1928-1929), 79-80, qualifica d'anònim el *Tractat d'usura* i considera obra unitària la resta del manuscrit i la cataloga així: *Quaestio disputata inter Bernardum de Podio Cercoso et Raimundum de Area, de licitudine emptionis et venditionis cum conditione revenditionis*. Yvan ROUSTIT, *La consolidation de la dette...*, citat en la nota 6, com també d'altres autors, en seguir la catalogació d'En Miquel i Rossell, repeteix els mateixos errors d'atribució i de datació dels diversos escrits i dels respectius autors d'aquest manuscrit. El *Tractat d'usura* de Francesc Eiximenis ja ha estat publicat; vegeu la nota 4. La síntesi de la disputa sobre la licitud del contracte de venda de censals, obra de Bernat de Puigcercós, serà publicat enguany dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», volum 11. El text del curt tractat de Ramon Saera sobre la il·licitud del contracte de venda de violaris a carta de gràcia serà també publicat aquest any.

11. Vegeu Yvan ROUSTIT, *La consolidation de la dette publique...*, citat en la nota 6, 40.

12. «Nam in mutuo ponuntur diverse pene et in predicta emptione multo plures et graviores, que reddunt, ubi alia non essent, contractum usurarium. Nam promittit venditor solvere XX solidos pro qualibet die cessate solutionis, X solidos pro quolibet homine ab hostagio tenendo deficiente. Et, si non solverit die statuta, quod solvat tertium

Les dificultats financeres dels venedors de rendes, especialment de violaris, foren també la causa del curt tractat de Ramon Saera, contrari a la licitud del contracte de venda de violaris, vers el qual voldríem atreure l'atenció en aquest article.¹³ En ell no trobem cap al·lusió a cap disputa. Això ens fa pensar que és anterior a la disputa sintetitzada per Bernat de Puigercós. El rerafons, però, és el mateix. No hi ha cap diferència entre un contracte de préstec (*mutuum*) i un contracte de venda de rendes vitalícies, de violaris; si aquell ha d'ésser gratuït, també ho ha d'ésser aquest. És a dir, el venedor tan sols està obligat a tornar el capital rebut. Essent així, les rendes pagades no són altra cosa que parts alíquotes del capital rebut. Per consegüent, quan per raó de la carta de gràcia o pacte «de retro», hom posi fi a la relació contractual, si el total de les rendes venudes no iguala el capital rebut, hom haurà tan sols de retornar la diferència entre el capital i les rendes; si el total d'aquestes iguala el capital rebut, el creditor no haurà de tornar res; i si, finalment, el total de les rendes supera el capital pagat, la diferència no és altra cosa que usura. Malgrat la seva condició de jurista i malgrat la seva intenció d'argumentar des del dret, civil i canònic, els seus arguments són jurídics i morals, cosa que, d'altra banda, caracteritza tots els decretalistes de l'època. Ramon Saera, tal com veurem, és original en alguns punts i repeteix allò que ja havia estat dit durant el segle XIII en d'altres. L'interès del seu escrit i també el de la síntesi de Bernat de Puigercós, rau, sobretot, en el fet que els juristes i els moralistes catalans escriviren i discutiren sobre els contractes de venda de rendes «redimibles» gairebé un segle abans que ho fessin els escolàstics de la resta d'Occident.¹⁴

domino regi. Et, si impetrat elongationem a domino rege de aliqua solutione, quod solvat pro pena mille solidos. Et, si dampnum vel offensam intulerit, verbo vel facto, nuntio quem mittit emptor ad locum venditionis, quod solvat pro qualibet vice mille solidos... Et sic considero quod iste pene magis in mutuo quam in venditione ponuntur... Quibus collectis, videtur michi quod dictus contractus sit usurarius censendus», ACA, Sant Cugat del Vallès, ms. 42, f. 23rb-va. Advertim que en endavant farem les citacions d'aquest manuscrit tan sols amb el número de foli.

13. Aquest tractat de Ramon Saera porta la rúbrica següent: *Allegationes iure facte per venerabilem Raymundum de Area, quondam, iurisperitum Minorice (sic!), super venditionibus violariorum, que fiunt cum instrumento gratie ad vitam duarum personarum per Cathalonie principatum, per quas probatur ipsas venditiones fore usurarias, vel in favorem usurarum factas fore, ut ex sequentibus apparebit.* Ramon Saera nasqué a Manresa en data desconeguda i hi morí l'any 1357. Fou jurista, de família de juristes, advocat fiscal de la batllia i de la vegueria de Manresa. És autor de comentaris als *Usatges* i a les *Constitucions de Catalunya* i d'altres obres de caràcter jurídic. Posseïa una esplèndida biblioteca, que deixà en morir, per a l'Obra de la Seu de Manresa. En compliment de la voluntat del donant, fou venuda i dispersada.

14. Tanmateix, el primer autor conegut que féu esment de la venda de rendes redimibles fou Alexandre d'Alexandria. Vegeu Fabiano VERAJA, *Le origini della controversia...*,

* * *

La matèria objecte del tractat és la venda de violaris, tal com era practica-da aleshores a Catalunya:

—A, venedor i deutor, ven 1000 sous anyals

—B, comprador, dóna com a preu o capital, 7000 sous

—A, venedor, obliga com a garantia la seva persona i tots els seus béns en general

—la duració del contracte és la vida de B i la d'un altre, per tant la vida de dues persones, la del comprador i la d'un tercer

—la venda és redimible: és a dir, es fa amb carta de gràcia o pacte «de retro»: si el venedor torna el preu pagat, cessa la situació contractual i el comprador no està obligat a res

—la condició del comprador (jove o vell) no fa variar el preu, el qual tampoc no varia per circumstàncies de lloc i de temps: el preu pagat per la renda és sempre igual.¹⁵

Ramon Saera es demana si el venedor, en el moment que executi el pacte de gràcia, i, per tant, torni el preu, haurà de tornar la quantitat íntegra o haurà de deduir del preu les quantitats o rendes pagades. La resposta és per a Ramon Saera positiva, vista la semblança entre el contracte en qüestió i dos d'altres condemnats com a usuraris: la «venditio ad terminum» o «ad tempus» i el préstec amb penyora.

Cal tenir present que la compra-venda a termini («emptio-venditio ad tempus» o «ad terminum») havia estat declarada il·lícita per les *Decretals* i que aquesta operació era anàloga a la de compra-venda de rendes vitalícies amb pacte de gràcia. És a dir, la venda amb pagament a termini o diferit («vendi-

citat en la nota 8, 160-161. Els primers autors, però, a examinar de manera sistemàtica la licitud del contracte de renda redimible serien, segons la historiografia moderna, Heinrich de Langenstein i Heinrich de Hoyta, ambdós de finals del segle XIV.

15. «Titius vendit Cayo pro septem mille solidis mille solidos annuales, quos constituit idem Titius super se et bonis suis, habendos et percipiendos, per ipsum Cayum et suos, quolibet anno certo termino, quamdiu esset vita comes ipsi Cayo et cuidam alii, puta Sempronio. Hoc tamen tunc acto et comprehenso, licet in instrumento contineatur quod, quandocumque infra decenium ipse Titius traderet dicto Cayo dictos septem mille solidos, dicta venditio esset ex tunc cassa, irrita atque vana. Postea, elapso quinquennio, dictus Titius vult redimere dictum violarium venditum. Est sciendum quod omnes fere venditiones, que huiusmodi violariis fiunt in patria illa, ubi fiunt, fiunt sub simili forma: videlicet, sub dicto pacto, quod vocant gratiam, et ad vitam duarum personarum et pro simili pretio. Et, licet pure et sine omni retentione vendantur, non habentur diversa pretia secundum diversitatem locorum eiusdem patrie, et etiam in eodem loco secundum diversitatem temporum. Et venditionum contractus in patria illa quamplurimum frequentantur», f. 37rb-va.

tio ad terminum» o «ad tempus») havia estat declarada il·lícita per Alexandre III (cap. *In civitate*),¹⁶ sempre que el venedor fos cert del guany. El venedor, en efecte, a causa de l'ajornament del pagament, taxava la mercaderia a un preu superior a l'actual: l'operació, per consegüent, malgrat que «ex forma» no fos usurària (era un contracte diferent del «mutuum» o préstec), tanmateix la usura era representada per la diferència entre el preu pactat i el preu corrent. Tan sols per la incertesa sobre el valor de la mercaderia al moment del pagament, hom excusava d'usura tal contracte. Urbà III (cap. *Consuluit*),¹⁷ tot referint-se al fur intern, imposava al confessor que obligués el venedor a la restitució de la diferència entre el preu pactat i cobrat i el preu corrent. Gregori IX, de més a més, tot repetint el contingut de la decretal *In civitate*, establia (cap. *Naviganti*)¹⁸ el mateix sobre l'operació inversa, és a dir, la compra a termini («emptio ad terminum»): el comprador que pagava per una cosa menys d'allò que fos just, ja que diferia el lliurament de la mercaderia, era considerat usurari, fora del cas que no hi hagués certesa sobre el valor de la mercaderia en el moment en què aquesta era lliurada.

Res d'estrany, per tant, que la compra de violaris fos sospitosa d'usura pal·liada, és a dir, fos considerada un contracte en frau d'usures: el preu era pagat ara i el lliurament de la mercaderia, les rendes, era diferida a temps futur; a causa de l'anticipació del pagament del preu, aquest era fixat en quantitat inferior al valor total de les rendes esperades. La incertesa sobre el dia de la mort del comprador, que faria que hom dubtés sobre el valor total de les rendes, que aquest aconseguiria, i que faria que aquest contracte fos lícit, no es donava en aquesta operació, perquè es feia per a tota la vida de dues persones, la qual cosa exclou tota incertesa («periculum»).

Hom argumentava que el contracte en qüestió no era usurari «ex forma», perquè era una compra-venda i no un préstec («mutuum»): en el cas d'un préstec, el capital havia d'ésser restituit, no així en el cas de la compra d'una renda. Eren, per consegüent, dos contractes diferents. Els contractes, però, de venda de rendes a Catalunya eren redimibles: la carta de gràcia o pacte «de retro» possibilitava que el venedor pogués tornar el capital o preu. En ambdós contractes hi havia capital, interessos i es tornava el capital. L'efecte dels dos contractes, era, doncs, semblant.

16. *Decretalium* V, 19, c. 6 (FRIEDBERG, II, ed. cit. en la nota 9, col. 813).

17. *Ibid.*, c. 10 (ed. cit., col. 814).

18. *Ibid.*, (ed. cit., col. 816).

19. «Nec hiis obstat si dicatur quod huiusmodi lucrum non potest dici tutum, nam mors posset cito subsequi hiis ad quorum vitam emitur, quia hic non fit venditio ad vitam unius persone tantum sed duarum, quibus communiter non ita frequenter obvenit mors sicut uni ex illis duabus», f. 39va.

Més encara, una de les formes més antigues i més usuals de contractes de préstec fins al segle XIII, practicada per a obtenir un profit i, ensem, eludir les penes contra la usura, era el préstec amb penyora («vadium mortuum»). Quan el deutor rebia un préstec, posava a les mans del prestador una terra o alguna altra cosa. El prestador ho posseïa fins que el deute fos pagat. Durant aquest temps, el prestador rebia els fruits de la penyora, els quals no eren deduïts del deute. Quan el préstec era tornat, el prestador recuperava la quantitat prestada i un benefici addicional, representat pels fruits de la penyora. Aquesta operació de crèdit fou prohibida per Alexandre III, perquè hauria estat usurària (c. *Plures clericorum* i c. *Quoniam*).²⁰ En el cas de la venda de rendes per a tota la vida o perpètua, el venedor no tan sols podia tornar el capital en virtut de la carta de gràcia, sinó que obligava la seva persona i «omnia bona mobilia et immobilia». La semblança, per tant, entre un i altre era palesa. D'aquí que Ramon Saera afirmi que la venda de violaris amb carta de gràcia «presumitur pignerantia».

En el cas, per consegüent, que el venedor, en executar el pacte «de retro» o carta de gràcia, hagi de tornar el capital o preu sencer, és a dir, en el cas que hom no li dedueixi del capital les rendes pagades, el comprador comet usura. El contracte, per tant, de venda de rendes a vida amb carta de gràcia és una operació usurària, un contracte en frau d'usura.

* * *

Tota la producció literària sobre la compra-venda de rendes, perpètua o vitalícia, tant la favorable a elles com la contrària, fa ús de tres arguments principals: «ex forma», «ex praetio», «ex intentione». L'opinió de Ramon Saera, contrària a la licitud de la venda de violaris, segueix aquesta triple argumentació: 1) Aquest contracte no és una venda, sinó un préstec amagat, per tant «ex forma» és il·lícit, usurari, i ha d'ésser prohibit; 2) no hi ha adequació entre el preu pagat i la mercaderia comprada, per tant és injust i, «ex praetio adhibito», hom ha d'obligar a la restitució de la diferència entre la renda rebuda i el preu pagat o, en tornar el preu, el venedor tan sols està obligat a la part alíquota entre les rendes rebudes i el preu a tornar; 3) si hom té present el préstec a usura, tal com es practicava a Catalunya, hom veurà que comprador i venedor pretenen defugir els inconvenients del préstec usurari i aconseguir els seus avantatges, més encara, aconseguixen un efecte semblant sense veure's afectats pels seus inconvenients. Per tant, hom és culpable d'usura «ex intentione».

20. *Decretalium*, V, 19, c. 1-2 (FRIEDBERG, II, ed. cit. en la nota 9, col. 811).

1) «Ex forma». El contracte de compra venda de rendes a vida, tal com era practicat a Catalunya, és il·lícit perquè no és un contracte de compra-venda que permeti el benefici, per tant, «ex forma», per raó del contracte, hom ha de prohibir la possibilitat d'un benefici, que no és altra cosa que usura. Però cal tenir present que no tota venda de rendes és usurària o en frau d'usures. Ramon Saera en aquest punt argumenta «ex iure», és a dir, des del dret. Igual com tots els autors contraris a aquests contractes, distingeix entre dues categories de rendes: les ja existents, és a dir, les rendes antigues; i les rendes noves, és a dir, les constituïdes per primera vegada pels contractants, no gravant sobre coses, damunt les quals ja existia un cens. Pel que fa a les rendes antigues, tant se val llur natura: poden ésser reals o personals. Allò que compta és l'existència en concret de la renda, que pot ésser objecte de compra-venda. Allò que cal és que aquesta renda provingui d'una relació jurídica precedent, és a dir, que la renda estigui vinculada a la terra, per exemple, sobre la qual grava. Aquesta renda pot ésser objecte de comerç, és a dir, de compra-venda. En el cas de les rendes noves, és a dir, dels rèdits o títols creats «ex novo» en l'acte de la venda, hi ha sospita de frau d'usura, ja que aquests contractes amaguen un préstec a interès. Tal com ja hem dit, no hi ha cap diferència entre la venda de rendes amb carta de gràcia i un préstec usurari, d'acord amb allò que havia dit Innocenci IV.²¹

En aquell moment, mitjan segle XIV, el deutor, en el cas de la venda de violaris amb carta de gràcia, no era una determinada terra o casa, un determinat bé immoble, ans era el propietari en persona, qui ho garantia amb tot el seu patrimoni, amb «omnia bona mobilia et immobilia». Res d'estrany, doncs, que Ramon Saera vegi en aquests contractes una venda «pignorantia», una venda amb penyora. És a dir, allò que hom ven en el cas d'un violari no és pas el fruit d'una terra. Si hi ha venda, les rendes que el comprador rep no són altra cosa que parts alíquotes de la cosa o propietat venuda.

21. Ramon Saera segueix en això l'opinió d'Innocenci IV, repetida en endavant per tots els contraris a la licitud de la venda de rendes: «Preterea in nostro casu non negatur census annuum in rerum natura, quod vendebatur, esse iustum, sed vendendo constituebatur de novo, propter quod est suspicio fraudis usurarum, iuxta notata per innocentium, extra. *De usuris, c. In civitate*, in fine magne glosse», f. 40°. Innocenci IV havia escrit sobre les rendes creades «ex novo»: «Idem intelligunt quidam etsi redditus vel nomen de novo propter hoc constituitur in rebus vel personis aliis a contrahentibus, puta si dicit: tu constitues tales redditus in tali possessione, vel servo, vel facies quod talis confitebitur se debere tibi mille usque ad annum, et ego de illis mille vel magis pro actione pro illis mille competente, dabo tibi quingenta, nam dicunt contractus istos licitos, quia non est mutuum, sed emptio... Sed certe bene consulendum est omnibus fidelibus quod ab huiusmodi contractibus abstineant, scilicet quod de novo propter hoc constitutum redditum vel actionem emant», *Commentaria in quinque Decretalium libros, In quintum*, 19, c. 6, Venècia 1570, f. 307^r.

Per tant, quan per raó del pacte «de retro» o carta de gràcia, el venedor o deutor torna el preu o capital després d'un quant temps, cinc anys en l'exemple proposat, el comprador hauria de retornar la cosa o propietat comprada, és a dir, les rendes. Amb altres paraules, el venedor o deutor només hauria de tornar la part diferencial entre el preu o capital rebut per ell i les rendes pagades al comprador durant cinc anys, que no són res més que la cosa o propietat venuda. Però això no és allò que passa: el venedor o deutor torna el preu sencer i el comprador es queda amb les rendes rebudes durant el temps, cinc anys, que ha durat el contracte.²² El comprador, per consegüent, es queda part de la propietat comprada, que no és altra cosa que les rendes a percebre. Cap diferència, per tant, amb un préstec a interès: el comprador recupera el preu o capital i rep, a més, una quantitat addicional, les rendes («usura» en el cas d'un contracte de préstec o «mutuum»). Es tracta, per tant, d'un contracte en frau d'usura, d'un contracte que amaga un préstec a usura. Encara més: la garantia aportada pel deutor afegeix a aquesta venda simulada el caràcter de «impignoratio». És a dir, al final no és altra cosa que un préstec, reemborsable en forma de rendes i garantit per una hipoteca i «fructus pignorum non licet recipere ultra sortem, eo quod sunt de natura sortis».²³

Hem de dir que es tracta d'un argument original i de naturalesa exclusivament jurídica.²⁴

22. «Sed prestatio annua ex promissione ad vitam alicuius debita est plene proprietas, cum hoc casu alia proprietatis reperiri non possit, unde tempus cum ipsa prestatione est plena proprietatis, ex qua non procedunt fructus qui possunt lucrari, remanente proprietate integra. Et sic, si post quinquennium, per quod facta fuit prestatio, restituatur res vendita, non restituitur tota plena proprietatis vendita, quia iam deficit ipsa prestatio quinquennialis, que pars est ipsius plene proprietatis vendite. Et sic patet quod pars rei vendite retinetur, etsi pro tempore restitutionis aliud percipitur preter pretium: videlicet, pars rei vendite, que retinetur. Et sic perinde est ac si totam proprietatem retinisset emptor et venditor totam partem retentam sibi dedisset... Et sic, cum tempore restitutionis aliud preter pretium ex pacto recuperavit emptor, patet quod fuit usurarium», f. 38^{rb-vr}.

23. «Apparet quod sit usuraria hoc modo: quia de iure, cum venditio fit cum prelibato pacto: scilicet, de restituenda si infra certum tempus pretium restituatur, presumitur pignerantia et, per consequens, usuraria, si venditor ultra pretium teneatur aliquid aliud dare, ut probatur extra. *De pignoribus*, c. *Illo vos*, circa finem, ibi: «et quod ultra summam receptam, etc.», f. 38ra.

24. Per què Ramon Saera no va fer un pas endavant i va afirmar que, a la fi, allò que hom comprava amb aquest contracte no era altra cosa que la moneda, tal com havia fet Enric de Gant? És a dir, per què no va afirmar que l'objecte del contracte era la «peccunia» i que, per la seva naturalesa, tan sols podia ésser «medium» o preu i no «extremum» del contracte de compra-venda? Ramon Saera, jurista, va voler argumentar des del Dret. De més a més, des de Godofred de Fontaines, el qual havia distingit entre «peccunia» i «ius percipiendi peccuniam», que és allò que hom compra en un contracte de compra de rendes, aquesta línia d'argumentació havia quedat exhaurida. Vegeu HENRICUS DE

2) «Ex praetio». La justícia commutativa exigeix que en els contractes commutatus hom conservi una igualtat perfecta entre la cosa donada i la contraprestació rebuda. Cap dels contractants no ha de rebre més d'allò que dona. En la venda de rendes vitalícies amb carta de gràcia, si en rescindir el contracte, després de cinc anys, el comprador rep tot el preu i no torna la quantitat rebuda, és a dir, si el venedor torna tot preu i no la diferència entre el preu i les rendes pagades, hi manca la igualtat, que ha d'ésser observada en tot contracte segons exigeix el dret natural. Es tracta, per tant, d'un contracte injust i, per això, il·lícit. A l'argument dels contraris, que consideren just i lícit aquest contracte, malgrat que hi hagi alguna «inaequalitas», que, però, és incerta, ja que, així com és possible que el comprador rebi més d'allò que ha pagat, si viu molt de temps, també és possible que rebi menys, si mor aviat, Ramon Saera respon que tal cosa no passa en el cas dels violaris venuts a Catalunya, ja que aquest contracte de venda no es fa a una vida, sinó a dues vides. És molt probable, per tant, que els compradors, o almenys un d'ells, rebin més d'allò que han pagat. Això és il·lícit i amaga un contracte en frau d'usura. Tanmateix, si en les vendes de rendes vitalícies, el venedor té la intenció de donar del seu (en les rendes) menys d'allò que rep com a preu, el comprador compra les rendes amb l'esperança del guany. És per això que són condemnats com a usurers, perquè «sola spe contrahitur usura». A Catalunya, de més a més, el preu pagat per un violari no varia segons les circumstàncies de lloc i de temps, com passa en la compra d'altres mercaderies (pa, vi, roba, etc.) i tant s'hi val que el comprador sigui jove o vell, estigui sa o malalt. Doncs bé, en la determinació del preu, hom hauria de tenir present l'edat i l'estat de salut del comprador, de manera que un vell i malalt hauria de pagar menys que no pas un de jove i sa, per una renda anyal idèntica; en tot cas, el preu hauria d'ésser igual al valor probable de les rendes posades ensems. En el cas contrari no hi ha «aequalitas», el contracte no és just i, per tant, és il·lícit.²⁵ Cal, per consegüent, o bé tornar la

GANDAVO, *Aurea quodlibeta, Quodl.* I, q. 39, Venècia 1613, f. 40^a; GODEFRIDUS DE FONTIBUS, *Quodlibet quintum*, q. 14 (DE WULF, HOFFMANS, «Les philosophes belges. Textes et études», Lovaina 1914, 65-67).

25. «Preterea certum est quod plus valet tale violarium ad vitam duarum personarum, que sunt iuvenes, quam si sunt senes... Item, certum quod pretia rerum non sunt semper nec etiam uni eodem tempore uniformia: De simili re, melius habet quandoque unus quam alter, et ex diversitate temporum et locorum videmus semper variari pretia... Immo est eadem res: si sepius etiam eodem tempore vendatur, vix contingat quod sit simile pretium in omnibus pignerantiis venditionibus. In casu nostre questionis semper est uniforme pretium, sive vendant ad vitam iuvenum, sive ad vitam senum. Nec ex diversitate temporis variatur pretium, nec melius sors fit uni quam alteri, nec carius venditur uni quam alteri, quare potius habent formari usurarii contractus, ut certum quid de usura detur pro libra, vel pro centenario, vel pro millenario», f. 40^{a-b}.

diferència entre les rendes rebudes i el preu pagat o bé, en el cas proposat per Ramon Saera, si el venedor fa ús de la carta de gràcia i després de cinc anys vol posar fi al contracte, no haurà de retornar tot el preu, sinó tan sols la diferència entre les rendes donades durant els cinc anys, que ha durat el contracte, i el preu rebut al moment de l'estipulació del contracte.

Aquesta línia d'argumentació, ancorada en el dret natural i, per tant, en la moral, fou comuna a tots els escolàstics contraris a aquesta mena de contractes. Ramon Saera, per consegüent, no fou aquí gens original.

3) «Ex intentione». Hom sospita que el comprador o el venedor, o bé tots dos, malgrat que el contracte sembli lícit, és a dir, un contracte de venda, tanmateix allò que pretenen és aconseguir en realitat el mateix que hom aconseguiria amb un contracte il·lícit, en aquest cas amb un préstec («mutuum») a usura.²⁶ Cal tenir present, diu Ramon Saera, que a Catalunya, cap usurer no vol prestar a un interès menor que el vint per cent. Doncs bé, amb el contracte de venda de rendes per a tota la vida, el prestatari pot aconseguir un capital superior al que obtindria a través del préstec a usura i els interessos, que haurà de pagar, són, per consegüent, menors: el for d'interès en la venda de violaris era en aquest moment del 14'28%. Amb un contracte no condemnat, per tant, els venedors de rendes aconseguixen una quantitat de numerari superior, paguen interessos menors i poden tornar el capital quan vulguin. L'efecte és semblant al d'un préstec a usura i les càrregues menors.²⁷ Els compradors, d'altra banda, amb la compra de violaris eviten

26. En la disputa amb Bernat de Puigcerçós, aquest fet havia estat el punt de partida de la seva argumentació: «Similis est effectus, nam mutuator recuperat totum creditum et recipit suum interesse salve et secure. Ita et in venditione predicta. Quid plus?», f. 23^b. També Ioannes Andreae havia argumentat de manera semblant: «Fictus emptor, qui verus est creditor, restituere cogitur rem in veritate pignoratam, sed ficto venditam, si satisfactum est sibi de sorte, fructibus computatis..., quia fraus hoc casu presumitur eo ipso quod mutuum peto, bonorum meorum offerens hypothecam, et creditor dicit: "Non mutuabo, sed paratus sum emere et pro eodem pretio usque ad certum tempus reddere", presumitur usurarius, maxime si modicum pretium intervenit... Experientia docuit quod usurarii, dimissis contractibus mutui, inchoaverunt facere contractus emptionum conditionalium, scilicet cum pacto de retradendo rem. Postea, ne forma contractus ex vi illius pacti indicaret illum usurarium, ceperunt bona instrumenta facere: primum pure emptionis, secundum promissionis de revendendo...», *Novella, In tertium*, super III, 17, c. 5 *Ad nostram*, Venècia 1581, f. 80-A.

27. «Nam sumpturi mutua, considerantes quod non possunt invenire mutuum ab usurariis sub minoribus usuris quam ad quatuor solidos pro libra in anno, et sic tantum invenirent quinque mille solidos pro mille solidis in anno, elegerunt facere hunc contractum: habeant nedum quinque mille solidos, immo etiam septem mille solidos, in anno pro mille solidis de usuris, et sic habent sub minoribus usuris. Et quia fit sub forma venditionis, ne sint subiecti longe servituti inviti, apponunt pactum: quod quandocumque eis placeat infra certum tempus possint resilire ab ipso contractu», f. 39^b.

els inconvenients dels préstecs usuraris: la infàmia, la deshonra pública pel fet de practicar un contracte il·lícit, i l'obligació (que tenien els usurers quan eren condemnats) de tornar els interessos percebuts; eviten l'ociositat de llurs cabals; i, en cas que, per raó de la carta de gràcia, hom els torni el capital, poden tot seguit fer altres semblants contractes, vista la demanadissa existent de numerari, sense témer disposicions legals en contra.²⁸ Vist això, hom ha de concloure que «potest coniecturari quod tales contractus fiunt in fraudem usurarum», «propter circumstantiam annexam». Hom ha de sospitar, per consegüent, de la intenció d'uns i d'altres i «sola spe contrahitur usura». El contracte, per tant, de compra-venda de rendes vitalícies és un contracte en frau d'usures, «in fraudem usurarum».

Hom pot resumir així el pensament de Ramon Saera: 1) El contracte de compra-venda de rendes per a tota la vida, de violaris, tal com es practicava llavors a Catalunya, no és una compra-venda: «ex forma» no és altra cosa que un préstec. 2) El preu pagat pels violaris, sempre el mateix, és a dir, sempre al mateix for d'interès, és injust: no hi ha l'«adaequatio» que exigeix la justícia commutativa entre el preu i les rendes, perquè hom paga el mateix tant si és jove com si és vell, i sense tenir en compte les circumstàncies de lloc i de temps. 3) En el cas proposat, execució de la clàusula de carta de gràcia després de cinc anys, per a evitar la condemna per usura, vist que el préstec («mutuum») ha d'ésser gratuït i no permet el pagament d'interessos, el venedor tan sols hauria de tornar la diferència entre el capital o preu pagat pel comprador i les rendes rebudes per aquest («ratione fructuum perceptorum per dictum quinquennium sit deductio facienda»), en cas contrari el comprador percep usura i el contracte és usurari.

28. «Similiter, quoniam ementes habebant pecuniam et non audebant mutuari sub usuris timore infamie, sive quia compellerentur ad restituendum, admiserunt libentissime hunc contractum, ut semper sic possent tenere impune pecuniam suam ad lucrum tutum et irreprobabile, non curantes si eis pro tempore restitueretur pecunia, que interim non vacaverit lucro et postmodum reduceretur in alios similes contractus. Et ideo huiusmodi contractus in partibus illis quamplurimum frequentatur», f. 39va.